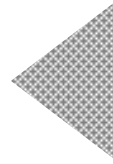

نقش سرمایه مذهبی (اخلاق) در توسعه اقتصادی

دکتر نادر مهرگان^۱

حسن دلیری^۲

(تاریخ دریافت ۸۹/۲/۱۰ - تاریخ تصویب ۸۹/۳/۵)

چکیده

در سال‌های اخیر، جوامع اقتصادی دنیا به دنبال شناخت جنبه‌های رفتاری کنشگران خود هستند و از این بین، نگرش‌های مذهبی افراد، یکی از مهمترین متغیرهایی است که باعث ایجاد اخلاق و نوع رفتار آتی آنان خواهد شد. در این مقاله، نگرش‌های برخاسته از مذهب در قالب سرمایه جدیدی به نام سرمایه مذهبی، معرفی شده و به تبیین چگونگی تولید سرمایه مذهبی از نگرش‌های اخلاقی در افراد جامعه پرداخته شده است. سپس چارچوب مفهومی سرمایه مذهبی را توضیح داده و در ادامه به چگونگی اثرگذاری سرمایه مذهبی بر شاخص‌های توسعه اقتصادی در جامعه پرداخته‌ایم. نتایج کلی حاصل از مطالعات نظری این پژوهش حکایت از آن دارد که نگرش‌های اخلاقی در قالب سرمایه مذهبی بروز کرده و بر بسیاری از شاخص‌های توسعه اقتصادی از جمله رشد اقتصادی، توزیع درآمد، عدالت، مصرف، کاهش جرم، افزایش رفاه و ... اثر خواهد داشت.

واژگان کلیدی: سرمایه مذهبی، توسعه اقتصادی، مذهب، اخلاق.

۱ - دانشیار گروه اقتصاد، دانشگاه بوعلی سینا همدان، mehregannader@yahoo.com

۲ - دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه بوعلی سینا همدان، h.daliri@basu.ac.ir

مقدمه

چهارصد سال پیش از میلاد مسیح، بنیان‌های نوین اخلاق جامعه و مسأله نظم و صلح، یکی از دغدغه‌های اصلی سقراط بود. وی در اندیشه‌های خود، «عمل اخلاقی» را به عنوان اصلی‌ترین وسیله پیشرفت جامعه معرفی می‌کند. پس از او نیز، این مسائل - بنیان‌های نوین اخلاق جامعه و مسأله نظم و صلح و عمل اخلاقی - همان قدر که دغدغه سقراط بود، توسط شاگردان وی نیز پی‌گیری شد. افلاطون، «جمهوری» را مطرح کرد که در آن دوگانگی اخلاق فرد و حکومت رد شده بود. وی معتقد بود که «حکومت شبیه افراد خود است» و به این نتیجه رسیده بود که مطالعه و تحقیق درباره مسأله اخلاق به عنوان جزئی از ساختمان اجتماعی، بهتر و آسان‌تر از آن است که مانند یک صفت شخصی مورد مطالعه قرار گیرد. «اگر ما بتوانیم جامعه درستی را توصیف کنیم، توصیف یک فرد درست، برای ما بهتر و آسان‌تر خواهد بود» (رنانی و دلیری، ۱۳۸۸). بنابراین توجه به کیفیت رفتارهای انسانی از ابتدای تاریخ مورد توجه اندیشمندان بوده است و بارها بر این عقیده تأکید داشتند که شکل‌دهی کیفی رفتارهای انسانی، می‌تواند باعث بهبود کمی و کیفی اقتصاد جوامع گردد.

در مباحث و تئوری‌های اقتصاد برای تمامی سرمایه‌ها، بر این نکته تأکید می‌شود که سرمایه‌ها در صورتی دارای اثر مثبت خواهند بود که در راستای قانون، اهداف و اخلاقیات شکل بگیرند. حال سؤال اینجاست که منشاء این اخلاقیات کجاست؟ چگونه تقویت و تضعیف می‌شوند؟ روشن است که منشاء این اخلاقیات جایی جزء نهاد و درون فرد نیست. همان ندای قلبی که همواره با اوست و راهش را مشخص می‌کند. مفهومی که ریشه در اعماق وجود هر انسانی داشته و همواره رفتارش مبتنی بر آن است. باورها و اعتقاداتی که افراد از اعماق وجودشان بر آن عقیده دارند و همواره به دنبال اجرای آن هستند. همین دسته از ارزش‌ها، باورها و اعتقادات هستند که رفتار انسان‌ها از آن نشأت می‌گیرد. بدلیل فقدان همین اخلاقیات بود که مذب‌های هسته‌ای از سرمایه انسانی بالا و گروه‌های مافیایی از سرمایه اجتماعی بالا متولد شدند. بنابراین می‌توان دریافت که این باورها و اعتقادات هستند که به اثرگذاری تمامی نهادهای تولید جهت می‌دهند. در این نوشتار به این دسته از باورها و اعتقادات که از نهاد افراد و اخلاقیات درونشان نشأت می‌گیرد،

«سرمایه مذهبی»^۱ گفته و در ادامه درباره مفهوم سرمایه مذهبی به اختصار صحبت خواهیم کرد. علاوه بر این، چگونگی تأثیر سرمایه مذهبی بر شاخص‌های توسعه اقتصادی، توضیح و تبیین خواهد شد.

۱- مفاهیم

در این قسمت به بسط و معرفی چارچوب اصلی این پژوهش در قالب تعریف و توضیح واژگان کلیدی آن خواهیم پرداخت.

۱-۱- سرمایه مذهبی

نتیجه و کارِ مذهب، اولاً تحریک دائمی از یک کشش درونی و دادن انگیزه و نیروی لازم برای دگرگونی و دیگر شدن و ثانیاً دادن سمت و سوی تحول و سیورورت به انسان است. اختلاف میان مذاهب و شبه مذاهب، نه در اصل این دو کار بلکه در عنوان و عدد مقولات و عرصه‌هایی است که باید از آن‌ها گذشت و آن‌هایی است که باید رسید. به طوری که در فراگیرترین و زنده‌ترین مذاهب، با اندک تفاوت در تأکید می‌توان فرارفتن از «مادیت»، «منیت» و «موقعیت» را به عنوان عناصر جوهری دین و مذهب، شناسایی کرد (شجاعی‌زند، ۱۳۸۷).

در اینجا نیز منظورمان از مذهب، همین عناصر جوهری همسو برای تمامی ادیان است که شاکله اصلی مذاهب را می‌سازند. از اینرو سرمایه مذهبی به مجموعه اعتقادات، باورها و ارزش‌هایی گفته می‌شود که از وجود مذهب و ایمان مذهبی نشأت گرفته باشد. این باورها و اعتقادات شامل اصول کلی مذاهب خواهد بود. سرمایه مذهبی در دید کلی برای اکثر مذاهب دینی، دارای بردارهایی شامل عقاید همسو هستند. برای مثال در تمامی مذاهب قتل، دزدی، دروغ و ... اعمالی تقبیح شده و صداقت، کار، فداکاری و ... کارهایی نیکو و پسندیده است. بنابراین در این نوشتار، منظور از سرمایه مذهبی آن دسته از اعتقادات و باورهای کلان است که افراد بدون اینکه توسط یک نیروی بیرونی ملزم شوند، توسط ندای قلب و باورشان آنرا انجام می‌دهند. از این رو افرادی که دارای سرمایه مذهبی هستند، بر پایه اعتقادات خود عمل خواهند کرد و همین اعتقادات و وجدانشان است که همواره به عنوان ناظم اعمالشان حضور خواهد داشت.

همین سرمایه مذهبی است که سبب می‌شود تا سرمایه‌های فیزیکی، انسانی و اجتماعی در راستای مثبت و تأثیرگذار بر اقتصاد قرار گیرد. وجود همین سرمایه مذهبی است که سبب می‌شود که فرد حتی در زمانی که هیچ نظارت بیرونی بر نحوه رفتارش نیست باز هم هیچگاه از سرمایه انسانی نهفته در خود برای دزدی بهره نبرد، هیچگاه به دنبال سواری مجانی^۱ در گروه‌های سرمایه اجتماعی خود نخواهد بود و ... و این رفتارهای نیکو همه و همه از یک نظارت درونی نشأت می‌گیرد. نظارتی که هر فرد بر خودش دارد، یا به صورت درست‌تر، نظارتی که اخلاقیات و وجدان (سرمایه مذهبی) هر فرد بر اعمال و رفتار او دارد. این نظارت همواره با فرد است چون فرد خود، ناظر خود است.

۱-۲- توسعه اقتصادی

بر حسب اصطلاحات صرف اقتصادی و تفکرات اقتصاددانان کلاسیک، توسعه به معنای توانایی اقتصاد ملی برای ایجاد تداوم و رشد سالانه تولید ناخالص ملی با نرخ‌های ۵ تا ۷ درصد و بیشتر بوده است. اما تجربه دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۵۰ میلادی، هنگامی که تعداد بسیاری از کشورهای جهان سوم در مجموع به هدف‌های رشد سازمان ملل دست یافتند، ولی سطح زندگی توده‌های مردم در اکثر زمینه‌ها بدون تغییر باقی ماند، نشان داد که نواقص بسیاری در تعریف گذشته از توسعه وجود دارد. کیندل برگر^۲ اعتقاد دارد که رشد اقتصادی به معنای تولید بیشتر است در حالی که توسعه اقتصادی شامل تولید بیشتر و تغییرات در نحوه سازمان تولید نیز خواهد بود (قره‌باغیان، ۱۳۷۲: ۷).

توسعه را باید جریانی چند بعدی دانست که مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم و نهاد‌های ملی و نیز تسریع رشد اقتصادی، کاهش نابرابری و ریشه کن کردن فقر مطلق است. میسرا^۳ اعتقاد دارد که توسعه یعنی تحول جامعه از حالتی به حالت دیگر، به نحوی که جامعه مورد نظر ادراک بهتری از محیط خویش بدست آورده و کنترل بر آن اعمال نماید (میسرا، ۱۳۶۸: ۸۶).

۱-Free Ride

۲-Berger

۳-Misra

توسعه در اصل باید نشان دهد که مجموع نظام‌های اجتماعی، هماهنگ با نیازهای متنوع اساسی و خواسته‌های افراد و گروه‌های اجتماعی در داخل نظام، از حالت نامطلوب زندگی گذشته خارج شده و به سوی وضع یا حالتی از زندگی که از نظر مادی و معنوی بهتر است، سوق می‌یابد. منظور از زندگی بهتر در این جمله از نظر تودارو^۱ (۱۳۸۲)، شامل سه بعد می‌شود:

- ۱- امکان دسترسی به کالاهای تداوم‌بخش زندگی مانند غذا، مسکن و اشتغال؛
- ۲- افزایش سطح زندگی از جمله بهداشت و آموزش و پرورش بالاتر؛
- ۳- گسترش دامنه انتخاب اقتصادی و اجتماعی.^۳

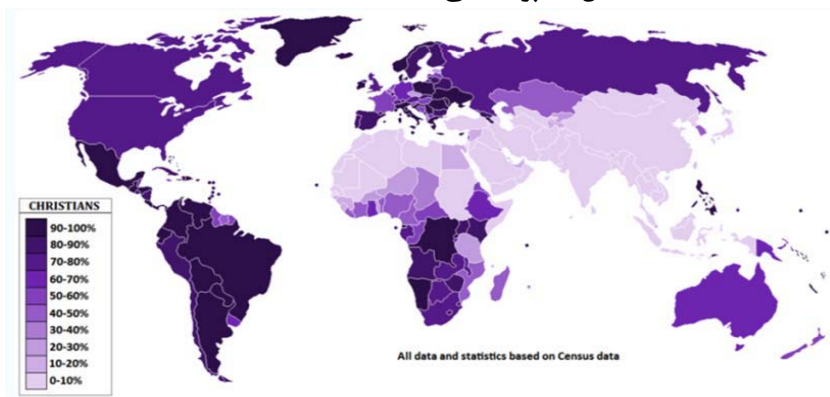
۳-۱- مروری بر آمار و ارقام

با توجه به تعریفی که از مفهوم سرمایه مذهبی ارائه شد، می‌توان دریافت که منظور کلی از این سرمایه، نوع نگرش‌های مذهبی افراد و اخلاقیات وابسته به آن است. از این رو برای شناخت میزان انباشت سرمایه مذهبی در دنیا باید با اطلاعات و آمار انواع مذاهب نیز آشنایی اجمالی داشته باشیم. براساس آمار، حدود ۸۱٪ از جمعیت دنیا دارای دین بوده و جمعیت کسانی که هیچ دینی ندارند تقریباً برابر با ۱۱۱۱۰۰۰۰۰ نفر برآورد شده است. در کل جهان ۱۵ هزار نوع دین و یا حرکت‌های دینی وجود دارد و روزانه ۲ تا ۳ دین جدید و یا حرکت نو به این دسته اضافه می‌شود. در بین پراکندگی جمعیتی در بین ادیان بزرگ دنیا، مسیحیان دارای بزرگترین دسته از جمعیت دنیا هستند، به گونه‌ای که ۳۳٪ جمعیت دنیا را، مسیحیان تشکیل می‌دهند. از لحاظ شمول جغرافیایی نیز مسیحیان در سراسر دنیا پراکنده شده‌اند. شکل (۱) نمودی از این واقعیت است. با توجه به شکل می‌توان مشاهده نمود که مسیحیان در تمام قاره‌ها و مناطق دنیا حضور داشته و قسمت اعظمی از جهان را پوشش می‌دهند.

۱-Tadaro

- ۲- بنابراین تا به این جا می‌توان ادعا کرد که توسعه اقتصادی، شرط لازم بهبود کیفیت زندگی است که خود همان توسعه است. بنابراین درآمدهای سرانه در حال افزایش، امحاء فقر مطلق، امکانات بیشتر اشتغال و کاهش شرایط نابرابری درآمد، شرایط لازم، اما نه کافی، برای توسعه است. به طوری که در تعاریف اقتصادی، کشوری توسعه یافته تلقی می‌شود که علاوه بر موارد مذکور، دارای سطح و کیفیت زندگی بالا - کیفیت زندگی خود شاخص‌های زیادی همچون بهداشت، آموزش، فساد، قوانین ملی و... را شامل می‌شود- برای افراد و دامنه وسیع آزادی اقتصادی و اجتماعی نیز باشد.
- ۳- برای مطالعه بیشتر در این مورد می‌توانید مراجعه کنید به: (موسایی، ۱۳۸۸).

شکل (۱): پراکندگی جمعیت مسیحیان در دنیا

منبع: (مرکز مطالعات پی. ای. وی، ۲۰۰۹: ۱۴)

در بین این پراکندگی‌ها، می‌توان به کشورهایی رسید که بیشترین جمعیت مسیحیان را در خود جای داده‌اند. جدول (۱) نشان‌دهنده بیشترین جمعیت از مسیحیان برای ۱۰ کشور برتر در این مورد است. با توجه به جدول، کشور آمریکا بیشترین جمعیت مسیحیان را در خود جای داده است.

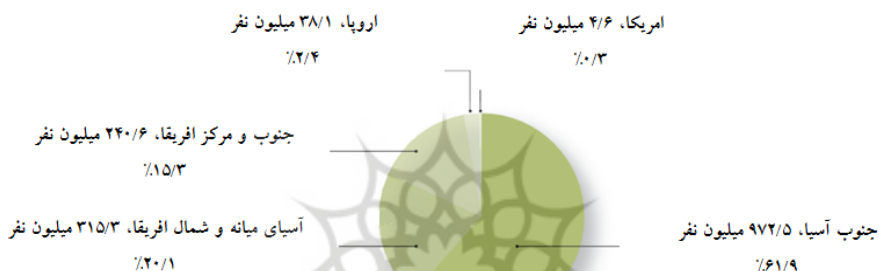
جدول (۱): جمعیت مسیحیان در ۱۰ کشور اول

کشور	کل جمعیت مسیحی	درصد جمعیت مسیحی
امریکا	۲۲۴۴۵۷۰۰۰	۸۵
برزیل	۱۳۹۰۰۰۰۰۰	۹۳
مکزیک	۸۶۱۲۰۰۰۰	۹۹
روسیه	۸۰۰۰۰۰۰۰	۶۰
چین	۷۰۰۰۰۰۰۰	۵/۷
آلمان	۶۷۰۰۰۰۰۰	۸۳
فیلیپین	۶۳۴۷۰۰۰۰	۹۳
انگلستان	۵۱۰۶۰۰۰۰	۸۸
ایتالیا	۴۷۶۹۰۰۰۰	۹۰
فرانسه	۴۴۱۵۰۰۰۰	۹۸

منبع: (راسل، ۱۹۹۷: ۱۶۱-۱۶۰)

پس از مسیحیان، مسلمانان بیشترین جمعیت دنیا را تشکیل می‌دهند. مطالعه بیش از ۲۰۰ کشور نشان می‌دهد که ۱/۵۷ میلیارد نفر در دنیا مسلمان هستند، که برابر با ۲۳٪ جمعیت ۶/۸ میلیاردی دنیاست. با توجه به شکل (۲) بیشترین جمعیت مسلمانان در آسیا و کمترین آن در امریکا زندگی می‌کنند. از کل جمعیت مسلمانان، ۱۰ تا ۱۳ درصد شیعه و ۸۷ تا ۹۰ درصد را اهل تسنن تشکیل می‌دهند. اکثریت شیعیان (بین ۶۸ تا ۸۰ درصد) در چهار کشور ایران، پاکستان، هند و عراق زندگی می‌کنند.

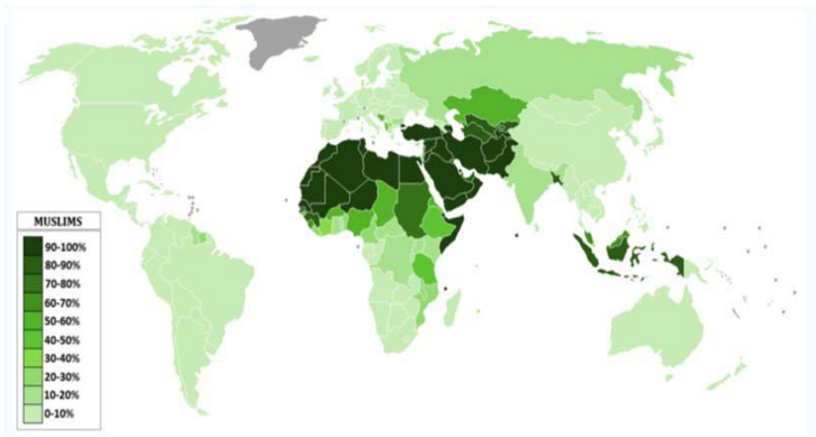
شکل (۲): پراکندگی مسلمانان در مناطق مختلف دنیا

منبع: (مرکز مطالعات پی.ای.وی، ۲۰۰۹: ۹)

تراکم اصلی جمعیت مسلمان نیز در خاورمیانه است. شکل (۳) پراکندگی جمعیت مسلمان در بین تمامی مناطق دنیا را نمایش می‌دهد.

شکل (۳): پراکندگی مسلمانان در دنیا

منبع: (مرکز مطالعات پی. ای. وی، ۲۰۰۹: ۱۳)

کشورهایی که دارای بیشترین جمعیت مسلمان هستند نیز در جدول (۲) آمده است. با توجه به جدول، اندونزی بیشترین جمعیت مسلمان را در خود جای داده است.

جدول (۲): بیشترین جمعیت مسلمان، براساس ۱۰ کشور برتر

کشور	کل جمعیت مسلمان	درصد جمعیت مسلمان	درصد کل مسلمان دنیا
اندونزی	۲۰۲۸۶۷۰۰۰	۸۸/۲	۱۲/۹
پاکستان	۱۷۴۰۸۲۰۰۰	۹۶/۳	۱۱/۱
هند	۱۶۰۹۴۵۰۰۰	۱۳/۴	۱۰/۳
بنگلادش	۱۴۵۳۱۲۰۰۰	۸۹/۶	۹/۳
مصر	۷۸۵۱۳۰۰۰	۹۴/۶	۵
نیجریه	۷۸۰۵۶۰۰۰	۵۰/۴	۵
ایران	۷۳۷۷۷۰۰۰	۹۹/۴	۴/۷
ترکیه	۷۳۶۱۹۰۰۰	۹۸	۴/۷
الجزایر	۳۴۱۹۹۰۰۰	۹۸	۲/۲
مراکش	۳۱۹۹۳۰۰۰	۹۹	۲

منبع: (مرکز مطالعات پی. ای. وی، ۲۰۰۹)

پس از مسیحیت و اسلام، آیین هندو بیشترین جمعیت را در بین آیین‌ها به خود اختصاص داده

است. جمعیت هندوها در دنیا بالغ بر ۹۰۰ میلیون نفر می‌باشد. شکل (۴) نشان‌دهنده پراکندگی این آیین در بین مناطق مختلف دنیا می‌باشد. با توجه به شکل می‌توان دریافت که اکثر طرفداران این آیین در هند و مناطق اطرافش تجمع دارند.

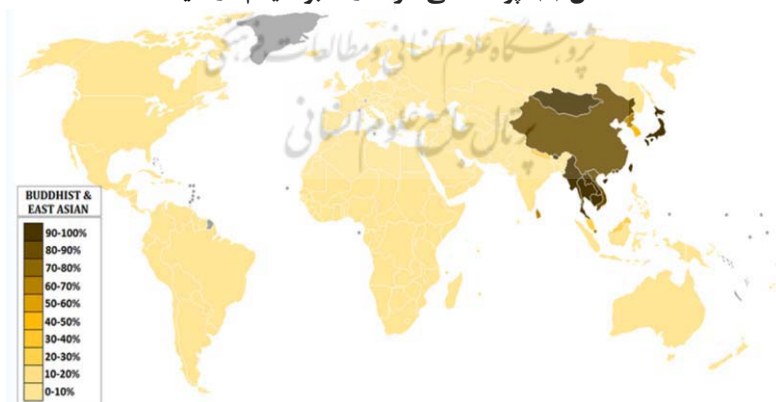
شکل (۴): پراکندگی هندوها در دنیا

منبع: (مرکز مطالعات پی.ای.وی، ۲۰۰۸: ۲۷)

یکی دیگر از آیین‌های قابل ذکر، بودائیسیم است. این آیین با ۳۷۶ میلیون طرفدار که اکثراً در شرق آسیا زندگی می‌کنند، پس از مسیحیت، اسلام و هندو، دارای بیشترین طرفدار است. شکل (۵) نشان‌دهنده پراکندگی طرفداران بودا در دنیا است.

شکل (۵): پراکندگی طرفداران بودائیسیم در دنیا

منبع: (مرکز مطالعات پی.ای.وی، ۲۰۰۸: ۳۳)

بجز ادیان ذکر شده، پاره‌ای از ادیان نیز در دنیا وجود دارد که دارای طرفداران پرشماری هستند.

جدول (۳) نشاندهنده پراکندگی کلی ادیانی است که بیش از یک میلیون نفر طرفدار در دنیا دارند.

جدول (۳): جمعیت طرفدار ادیان بالای یک میلیون نفر

جمعیت	دین	جمعیت	دین
۷۰۰۰۰۰	بهائیت	۳۹۴۰۰۰۰۰	ادیان سنتی چین
۴۲۰۰۰۰۰	دین برهمابودا ^۱	۱۰۰۰۰۰۰۰	ادیان سنتی افریقا
۴۰۰۰۰۰۰	آیین شینتو	۳۰۰۰۰۰۰۰	انیمست ^۲
۴۰۰۰۰۰۰	ساو دای ^۳	۲۳۰۰۰۰۰۰	سیکیسم ^۴
۲۶۰۰۰۰۰	زرتشت	۱۹۰۰۰۰۰۰	جوش ^۵
۲۰۰۰۰۰۰	تن ریکیو ^۶	۱۵۰۰۰۰۰۰	اسپریتسم ^۷
۱۰۰۰۰۰۰	نئو پاگانیسم ^۸	۱۴۰۰۰۰۰۰	آیین یهودیت

تا اینجا ما توانستیم نگرش کلی در مورد ادیان پرطرفدار دنیا بیابیم، از این پس ما به دنبال آن خواهیم بود که با توجه به مرور مطالعات انجام شده در دنیا، نشان دهیم که نگرش افراد به مذاهب مختلف چگونه می تواند بر توسعه اقتصادی آنان مؤثر باشد.

۲- نقش سرمایه مذهبی بر توسعه اقتصادی

همانطور که از تعریف توسعه اقتصادی قابل استنباط است، توسعه شامل ابعاد متفاوتی از

۱- Jainism: برهمابودا، نوعی دین در هند که میانه دین برهما و دین بودا است.

۲- Animist: برای مطالعه بیشتر در این مورد مراجعه کنید به: <http://en.wikipedia.org/wiki/Animism>

۳- Cao Dai: آیینی است در تایلند، برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به:

http://www.religionfacts.com/a-z-religion-index/cao_dai.htm

۴- Sikhism: یکی از ادیان توحیدی در هند که در اواسط قرن ۱۵ توسط Nanak Guru تأسیس شد.

۵- Juche: دینی در کره، برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به: <http://en.wikipedia.org/wiki/Juche>

۶- Tenrikyo: یکی از مهمترین فرقه های آیین شینتو در ژاپن

۷- Spiritism: اعتقاد به وجود روح و بازگشت ارواح به عالم مادی، روح گرایی

۸- Neo-Paganism: برای مطالعه بیشتر مراجعه کنید به: <http://en.wikipedia.org/wiki/Neopaganism>

شاخص‌های کمی و کیفی اقتصادی اجتماعی جوامع خواهد بود. از این رو در این قسمت به بررسی رابطه سرمایه مذهبی (نگرش‌های مذهبی مردم) با هر یک از شاخص‌های عمده توسعه اقتصادی می‌پردازیم.

۲-۱- سرمایه مذهبی و رشد اقتصادی

عقاید مذهبی می‌تواند به طور مستقیم یا غیرمستقیم بر تولید و رشد مؤثر باشد. شواهد فراوانی وجود دارد که اثر مثبت باورهای مذهبی بر تولید اقتصاد را تصدیق می‌کنند (لاناکون^۱، ۱۹۹۸). و بر^۲ سرمایه‌داری و توسعه اقتصادی حاصل از آن را نتیجه ایجاد و توسعه تفکر و مذهب پروتستانیسیم در مقابل کاتولیک می‌داند (ویر، ۱۹۵۸). هر چند که مطالعات ساموئلسون^۳ (۱۹۹۳)، دلاکرویسک^۴ (۱۹۹۲) نظریات و بر را تأیید نکرد. اما بررسی‌های روپر^۵ (۱۹۶۳) نشان داد که نگرش‌های مذهبی - کالونیسیم - در توسعه تجاری مؤثر است. گلاه و ووریس^۶ (۱۹۸۹)، هیس، واترز و واتسون^۷ (۱۹۹۵) گریر^۸ (۱۹۹۷) و پالدام^۹ (۱۹۹۹) نیز نتایج مشابهی مبنی بر تفاوت اثر نگرش‌های حاصل از مذاهب به رشد اقتصادی می‌گیرند. حتی پاره‌ای از مطالعات حاکی از اثرگذاری مذهب بر رفتارهای مصرفی شهروندان بوده است. به گونه‌ای که هریشمن^{۱۰} (۱۹۸۳) با مطالعه رابطه بین پیروی از مذاهب پروتستان، کاتولیک و یهود با برخی رفتارهای مصرفی شهروندان آمریکا به این نتیجه رسید که بین این دو دسته متغیر رابطه مثبت برقرار است. سود و ناسو^{۱۱} (۱۹۹۵) نیز این رابطه را بین پیروان مذهب ژاپنی و پروتستان‌های آمریکایی بررسی و به

۱- Iannaccone

۲- Weber

۳- Samuelsson

۴- Delacroix

۵- Ropper

۶- Glah and Vorhies

۷- Heath and Waters and Watson

۸- Grier

۹- Paldam

۱۰- Hirschman

۱۱- Sood and Nasu

این نتیجه رسیدند که رفتار مصرفی این دو گروه به طور مشخص از یکدیگر متفاوت است. مایر و شارپ^۱ (۱۹۶۲)، ویلکس، بارنت و هاوول^۲ (۱۹۸۶)، پیلی^۳ (۱۹۹۳) و لهرر^۴ (۲۰۰۲) نیز این موضوع را بررسی کرده و به نتایج مشابهی رسیده‌اند. بارو و مک کلری^۵ (۲۰۰۳) با مطالعه بر روی ۵۹ کشور در سال‌های ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۰ میلادی نشان دادند که باورهای مذهبی می‌تواند بر روی رشد اقتصادی این کشورها اثرگذار باشد.

همچنین عقاید مذهبی با اثری که بر روی سرمایه‌های اقتصادی می‌گذارد، می‌تواند به صورت غیرمستقیم نیز بر تولید و رشد مؤثر واقع شود. مطالعات حاکی از آن است که نگرش‌های مذهبی همچنین قادر است بر بهره‌وری نهایی سرمایه انسانی نیز مؤثر واقع شده و از این طریق بر رشد اقتصادی اثرگذار باشد (حبیب‌الله‌خان و دیگران^۶، ۲۰۰۸). در هر حال سرمایه مذهبی و نگرش‌های برخاسته از مذهب می‌تواند با کاهش هزینه‌های مبادله سبب کاهش ناطمینانی از آینده شده و از این طریق سبب رشد اقتصادی گردد.

۲-۲- سرمایه مذهبی و کیفیت زندگی و سلامت

مطالعات تجربی همچنین نشان داد که مذهب می‌تواند موجب تقویت حس نوع‌دوستی، مشارکت، همیاری، همبستگی و وحدت ملی - که از مصادیق بارز سرمایه اجتماعی هستند - شود (بانکستون و ژاو^۷، ۱۹۹۵). علاوه بر این، نگرش‌های مذهبی می‌توانند سبب تقویت انضباط اجتماعی و احترام به حقوق دیگران (استون^۸، ۲۰۰۰) شود. سرمایه مذهبی می‌تواند باعث افزایش شعاع اعتماد و کاهش فساد و جرم در جوامع گردد (حبیب‌الله‌خان و دیگران^۹، ۲۰۰۸). افزایش اعتماد در بین مردم خود نیز یکی از دلایل عمده‌ای است که می‌تواند بر رشد اقتصادی جوامع اثرگذار باشد (دلبری، ۱۳۸۷). به گونه‌ی که با کاهش ناطمینانی از رفتارهای پیش‌بینی نشده افراد

۱- Maayer and Sharp

۲- Wilkes and Burnett and Howell

۳- Pyle

۴- Lehrer

۵- habibullah Khan et al,

۶- Bankeston and Jaw

۷- Stoon

مذهبی، می‌توان به آینده با اعتماد بیشتری نگریست و ریسک تصمیم‌گیری را پایین آورد. نگرش‌های مذهبی همچنین می‌تواند بر بسیاری از شاخص‌های سلامت نیز اثرگذار باشد.^۱ مطالعات زیادی که در مورد رابطه متقابل بین نگرش‌های مذهبی و شاخص‌های سلامت انجام شده، می‌تواند تصدیقی بر این مدعا باشد (کتچل و همکاران^۲، ۲۰۰۳). برای مثال می‌توان به مطالعه کونور و همکاران^۳ (۲۰۰۵) اشاره کرد. مطالعه آنان نشان داد که ۴۷٪ کسانی که دعا می‌کنند به هدف سلامت است و ۹۰٪ افراد باور دارند که با انجام دعا، سلامت آنها بهبود خواهد یافت و دریافتند که نگرش‌های مذهبی باعث استعمال کمتر دخانیات و الکل و افزایش توجه افراد به سلامت خود شده است. سوزا و همکاران (۲۰۰۴) به این نتیجه رسیدند که نگرش‌های روحانی افراد می‌تواند سبب سلامت روانی و ذهنی آنان شود. مطالعات انجام شده توسط کوئینگ^۴ (۱۹۹۷، ۱۹۹۸)، استراوبریج^۵ (۱۹۹۷)، اومان^۶ و همکاران (۱۹۹۸)، هامر^۷ و همکاران (۱۹۹۹) و پارگامنت^۸ (۲۰۰۱) نیز حکایت از اثر مثبت و معنی‌دار نگرش‌های مذهبی بر بسیاری از شاخص‌های سلامت دارد.

۲-۳- سرمایه مذهبی و عدالت (توزیع درآمد)

یکی از کانال‌های مهمی که سرمایه مذهبی می‌تواند بر توسعه اقتصادی اثر بگذارد، نقش کتمان‌ناپذیر آن به عنوان منبعی برای بهبود توزیع درآمد خواهد بود. برای روشن شدن مطلب بهتر است با مثالی آن را پیگیری کنیم:

فرض کنید در جامعه‌ای فرضی چهار فرد a, b, c, d وجود دارند (همانند شکل ۱) که a, b, c با یکدیگر یک شبکه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در بین آنها انباشت سرمایه

۱- برای مطالعه بیشتر در این مورد نگاه کنید به: (کراکوف و دیگران، ۲۰۰۵)، (پالمور و دیگران، ۲۰۰۴)، (پارگمنت و دیگران، ۲۰۰۱)، (هاگز و دیگران، ۲۰۰۰).

۲- Aaron Ketchell, Loretta Pyles, and Edward Canda

۳- O'Connor P.J., N.P. Pronk, A. Tan, and R.P. Whitebird

۴- Koenig

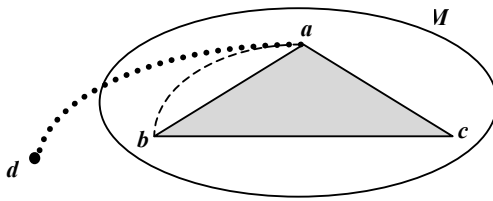
۵- Strawbridge

۶- Oman

۷- Hummer

۸- Pargament

اجتماعی وجود دارد و فرد d یک فرد منفرد و خارج از شبکه اجتماعی M است.

منبع: یافته‌های پژوهش

حال اگر فرد a بخواهد یک کنش را انجام دهد و برای انجام آن ۵ راه داشته باشد و هر کدام نتایج متفاوتی را در برگیرند (همانند جدول ۱)، وی کدام را انتخاب می‌کند؟

جدول (۱): مثالی برای تشریح تفاوت‌های سرمایه‌ها

انتخاب	سود a	سود b	سود c	سود d
(۱)	-۳	-۱	-۱	-۱
(۲)	۲۵	-	-	-
(۳)	۱۱	۵/۵	۵/۵	-
(۴)	۸	۸	۸	-
(۵)	۷	۷	۷	۷

همانطور که در جدول (۱) مشاهده می‌شود با هر انتخابی که بازیگر a انجام می‌دهد، سود خود و سایر افراد را تغییر خواهد داد. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
در حالت (۱) فرض می‌کنیم که فرد a هیچگونه سرمایه‌ای ندارد، بنابراین وی نمی‌تواند سودی ببرد و حتی در این حالت می‌تواند با یک کنش نابخردانه موجب زیان خود و سایرین نیز شود. اما اگر فرد a دارای فقط، سرمایه فیزیکی باشد، ولی دانش استفاده از آن را نداشته باشد، حالتی همانند (۱) حاصل می‌شود.

فرد a زمانی حالت (۲) را انتخاب می‌کند که هیچگونه سرمایه اجتماعی و مذهبی نداشته باشد، یعنی این فرد دارای روحیه‌ای خودخواهانه است و در تابع مطلوبیت او تنها سود خود او قرار دارد، یعنی $u_a = f(\delta_a)$ (نشان‌دهنده مقادیر سود است). در این حالت فرد a دارای سودی معادل ۲۵ واحد خواهد بود، در صورتی که سایر افراد از این کنش هیچ انتفاعی نمی‌برند.

اما حال فرض کنیم که فرد a در یک شبکه اجتماعی همچون M عضو است (شکل ۱). در این حالت فرد a انباشتی از سرمایه اجتماعی دارد که در کنش با افراد داخل شبکه‌اش نمود می‌یابد. از این رو فرد a حالت (۳) یا (۴) را انتخاب خواهد کرد که در آن هم خود و هم سایر افرادی که با آنها کنش دارد، منتفع می‌شوند. بنابراین تابع مطلوبیت a به این صورت خواهد بود:

$$u_a = f(\delta_M) = f(\delta_a, \delta_b, \delta_c)$$

اما در بین انتخاب‌های خود هیچگاه به سود فرد d توجهی ندارد از این رو در بین هر دو انتخاب a ، سود d صفر است. بنابراین شاید در این حالت فرد a خودخواه نباشد (مثل انتخاب ۲). اما فرد a در این حالت به نوعی خودخواهی با مراتب وسیع‌تری را تجربه می‌کند. فرد a در این حالت یک فرد «شبکه‌خواه» است، یعنی وی بر طبق موازین و قوانینی که به آن پایبند است یعنی موازین شبکه M ، موظف است که یکی از دو انتخاب (۳) یا (۴) را انجام دهد یعنی انتخابی که تنها به شبکه‌ای که خودش در آن عضو است، سود می‌رساند.

اما حالتی را در نظر بگیرید که فرد a دارای انباشتی از سرمایه مذهبی باشد. در این صورت تابع مطلوبیت فرد a بر طبق آموزه‌های اخلاقی که دارد نه تنها خودش و اطرافیان و دوستانش را در برمی‌گیرد، بلکه در این حالت فرد a نگران افراد دورتری که هیچ آشنایی با آن‌ها ندارد و هیچ الزامی به کمک به آنان ندارد، نیز می‌باشد. تابع مطلوبیت فرد a در این حالت به این صورت خواهد بود:

$$u_a = f(\delta_a, \delta_b, \delta_c, \delta_d, \vartheta_a)$$

بنابراین فرد a تنها در صورتی حالت (۵) را انتخاب می‌کند که دارای انباشت سرمایه مذهبی باشد. همانطور که مشاهده می‌شود در تابع مطلوبیت فردی که مقادیر قابل توجهی از انباشت سرمایه مذهبی را در اختیار دارد، متغیری تحت عنوان ϑ_a هم دخیل است. این متغیر نشان‌دهنده میزان خرسندی است که فرد با استفاده از سرمایه مذهبی بدست می‌آورد. زیرا در این حالت فرد به امید منفعت انتظاری (اجر آخری) که هیچ نااطمینانی در آن وجود ندارد، بر موازین مذهب عمل می‌کند. بنابراین خود فعل «عمل کردن به موازین» نیز برای وی انباشتی از مطلوبیت به وجود خواهد آورد.

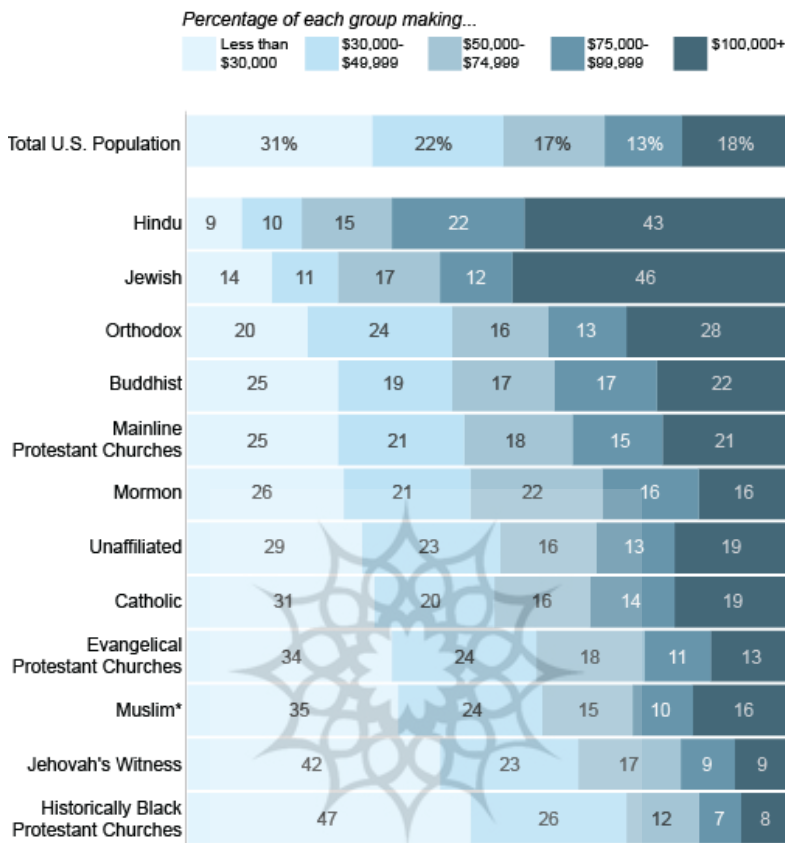
بنابراین تا به اینجا دریافتیم که تابع مطلوبیت فردی با انباشت سرمایه مذهبی، با سایر افراد متفاوت است. اما در انتخاب‌های بالا، فرد a که دارای سرمایه اجتماعی بود، می‌توانست هم (۳) و هم (۴) را انتخاب کند. یعنی دو کیفیت مختلف اما با یک تابع مطلوبیت. حال فرد a کدام را بر

می‌گزیند؟ در این حالت اگر فرد a از سرمایه مذهبی بی بهره باشد، به احتمال فراوان حالت (۳) را انتخاب خواهد کرد، یعنی از یک طرف بر طبق تابع مطلوبیت خود عمل کرده و از سوی دیگر خودش سود بالاتری را برده است. یعنی فرد a با فقدان سرمایه مذهبی هیچ ضمانت اجرایی به پایبندی به قوانین گروه نخواهد داشت و همواره به دنبال راهی برای فرار از این قوانین و استفاده بیشتر از سود گروه برای خود است (سواری مجانی) یعنی یکی از حالت‌هایی که موجب شکست مکانیسم سرمایه اجتماعی خواهد بود (دلیری، الف ۱۳۸۸).

بنابراین و با توجه به تابع مطلوبیتی که یک فرد با انباشت سرمایه مذهبی با آن روبروست، وی علاوه بر ماکزیمم کردن مطلوبیت خود، به دنبال حداکثر کردن مطلوبیت تمام افراد (چه آشنایان و غریبه‌ها) می‌باشد. همین رفتار سبب افزایش در مطلوبیت و رفاه کل جامعه می‌شود. این نگرش افراد با توجه به نوع تابع مطلوبیت‌شان همچنین سبب بهبود توزیع درآمد خواهد شد، به گونه‌ای که جامعه به سمت حذف فقر پیش خواهد رفت. بنابراین اثر وجود سرمایه مذهبی بالاتر می‌تواند بسیار مؤثرتر از وجود سرمایه اجتماعی (خالی از مذهب) باشد.

برای مثال شکل زیر نشان‌دهنده نتایج مطالعه صورت گرفته در امریکا برای نمایش دادن رابطه بین مذاهب و توزیع درآمد است، با توجه به شکل می‌توان دریافت که نوع نگرش‌های مذهبی تا چه اندازه می‌تواند بر روی توزیع درآمد در جامعه مؤثر باشد.

شکل (۶): توزیع درآمد در گروه‌های مختلف مذهبی در آمریکا

THE PEW FORUM ON RELIGION & PUBLIC LIFE
PEWFORUM.ORG

منبع: (مرکز مطالعات پی.ای.وی، ۲۰۰۹: ۲۱)

سرمایه مذهبی حتی در بسیاری از موارد می‌تواند به ماهیت بازار و دست نامرئی آن نیز کمک کند، برای مثال در مباحث اقتصاد اطلاعات مواردی وجود دارد که تحت آن اصلاً بازار شکل نمی‌گیرد، در این حالت افراد بازار با غیرواقعی جلوه‌دادن اطلاعات به دو حالت کژمنشی^۱ و

۱- Moral Hazard؛ کژمنشی یا مخاطرات اخلاقی مصداق عمل پنهان است. به این معنا که یک طرف مبادله، عملی انجام دهد که بر رفاه طرف دیگر اثر بگذارد، اما طرف دوم نسبت به آن عمل بی‌اطلاع باشد. مصداق بارز این موضوع مسئله کارگزار کارفرما است.

گزگزینی^۱ اقتصاد را دچار اختلال می‌کنند. مثلاً فروشنده‌ای را تصور کنید که برای آنکه بتواند بهتر ماشین دست دومش را بفروشد، پاره‌ای از عیوبش را به خریدار نمی‌گوید. در این حالت مکانیزم اقتصاد اصلاً قادر به تشکیل بازار نخواهد بود. اما اگر فروشنده با خریدار آشنایی (سرمایه اجتماعی) داشته باشد، حتماً اطلاعات کامل‌تری به وی خواهد داد و بازار به نقطه کارا نزدیکتر می‌شود. اما اگر فروشنده دارای سرمایه مذهبی بالایی باشد، چه با خریدار کنش داشته باشد (سرمایه اجتماعی) و چه نداشته باشد، اطلاعات کاملی را از کالای خود به وی می‌دهد. چون در این حال، تابع مطلوبیت فرد فروشنده دارای متغیری است که در آن آموزه‌های مذهبی وی قرار دارند و این آموزه‌ها، او را از دادن اطلاعات نادرست منع می‌کند. در این حالت سیستم بازار به شرایط اطلاعات کامل نزدیک شده و بازار کارا خواهد شد.

۲-۴- سرمایه مذهبی و سرمایه‌های اقتصادی

سرمایه مذهبی علاوه بر اثر مستقیم بر تولید و رشد اقتصادی می‌تواند به صورت غیرمستقیم نیز سبب افزایش تولید و رشد اقتصاد شود. از این طریق سرمایه مذهبی با اثرگذاری بر روی دسته دیگری از شاخص‌های توسعه اقتصادی می‌تواند این عمل را انجام دهد، به گونه‌ای که بسیاری از مطالعات حاکی از اثرات معنی‌دار سرمایه مذهبی بر میزان سرمایه انسانی، سرمایه اجتماعی و انباشت سرمایه فیزیکی است.

در مدل فالک و کیلپاتریک^۲ که به بسط مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی می‌پردازد، بر این عقیده استوار است که یکی از منابع اصلی سازنده سرمایه اجتماعی منابع معرفت و مذهب است (فالک و کیلپاتریک، ۲۰۰۰). بنابراین در مدل آنان سرمایه مذهبی به عنوان نهاده‌ای برای تولید سرمایه اجتماعی خواهد بود. کلمن و هافر^۳ نیز عقاید مذهبی را به عنوان نهاده‌ای برای تولید سرمایه اجتماعی و انسانی می‌دانند، آنان در مطالعات خود به این نتیجه رسیدند، دانش‌آموزانی که در مدارس دینی تحصیل می‌کنند، تمایل کمتری به کاهش سرمایه انسانی از خود نشان می‌دهند (کلمن و هافر، ۱۹۸۷). همچنین کلمن اعتقاد داشت که سازمان‌های مذهبی قادرند سرمایه

۱- Adverse Selection؛ گزگزینی مربوط به گزگزینش نادرست است.

۲-Falk and Kilpatrick

۳-Coleman and Hoffer

اجتماعی قوی تری بین اقشار جامعه ایجاد نمایند (کلمن، ۱۹۹۰). بسیاری از مطالعات نیز حکایت از آن دارد که تمایلات مذهبی دارای اثرات مهمی بر سرمایه گذاری در سرمایه انسانی است (لهرر^۱، ۱۹۹۹ و ۲۰۰۸).

مطالعات تجربی همچنین نشان داد که مذهب می تواند موجب تقویت حس نوع دوستی، مشارکت، همیاری، همبستگی و وحدت ملی - که از مصادیق بارز سرمایه اجتماعی هستند - (بانکستون و ژاو^۲، ۱۹۹۵)، تقویت انضباط اجتماعی و احترام به حقوق دیگران (استون^۳، ۲۰۰۰) شود. دین و مذهب همچنین از طریق ایجاد شبکه های اجتماعی و خانوادگی، ارتباط با سایر هموعان، و وظیفه شناسی، احترام نسبت به دیگران، صداقت و اعمال هنجارهای همبستگی می تواند مبنای سرمایه اجتماعی قلمداد گردد، از این طریق افراد به جای نفع فردی به دنبال نفع جمعی خواهند بود (کاندلند^۴، ۲۰۰۰). دور کیم^۵ نیز معتقد است که دین می تواند باعث تقویت احساسات فردی و اجتماعی، حفظ همبستگی اجتماعی و برقراری انسجام اجتماعی شود. دین و مذهب همچنین می تواند سبب تقویت وفاق جمعی و ساماندهی روابط اجتماعی (بانکستون و ژاو، ۱۹۹۵)، افزایش شبکه های محکم اعتمادی (فوکویاما^۶، ۱۳۷۹)، تقویت کنش های متقابل (ایوانز^۷، ۱۳۸۰)، رعایت هنجارهای عمومی و کاهش مفاسد اجتماعی، جرایم و بزه ها (چادویک و تاپ^۸، ۱۹۹۳)، کاهش تخلفی از قوانین و مقررات (بورو مک کار^۹، ۱۹۹۴) و مانند این ها شود.

جمع بندی و نتیجه گیری

با توجه به آمار و اطلاعات موجود در دنیا، می توان دریافت که هر روزه جمعیتی که به آیین های آسمانی گرویده می شوند، در حال رشد است، و کشورها هر روزه به اهمیت این متغیر انسان ساز

۱- Lehrer

۲- Bankeston and Jaw

۳- Stoon

۴- Canland

۵- Durkheim

۶- Fukuyama

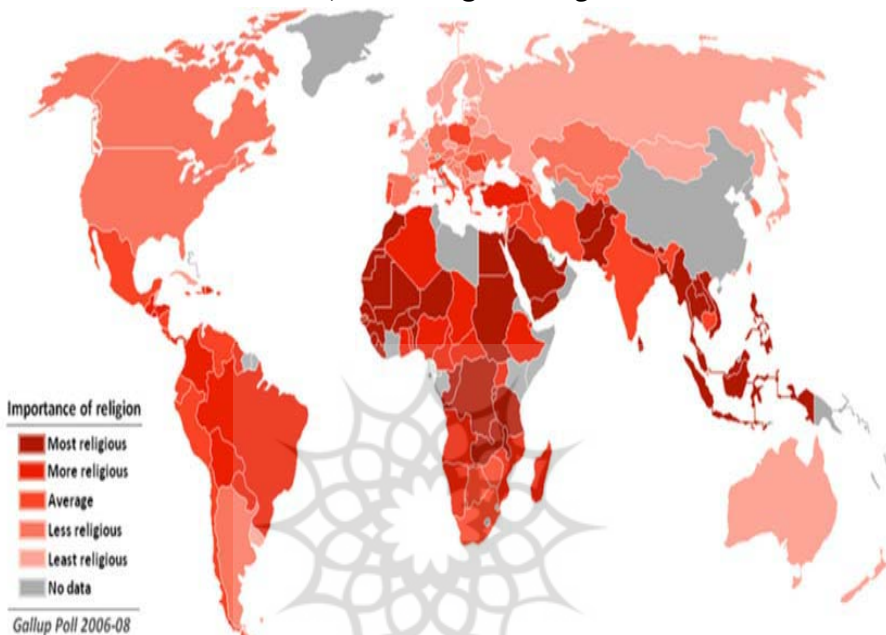
۷- Evans

۸- Chadwick and Top

۹- Bure and McCkar

پی برده و به سرمایه گذاری بیشتر در آن می پردازند. برای مثال، شکل زیر نشاندهنده پراکندگی میزان اهمیتی است که به مذهب در مناطق مختلف دنیا داده می شود.

شکل (۶): شاخص اهمیت مذهب

منبع: (مرکز مطالعات پی.ای.وی، ۲۰۰۹: ۲۱)

این موارد خود نشاندهنده آن است که مذهب می تواند به عنوان یکی از متغیرهایی جدیدی قلمداد شود که بر اجتماع و به دنبال آن بر اقتصاد اثر گذارد. به گونه ای که در این مطالعه ما نشان دادیم که نگرش های مذهبی افراد می تواند بر بسیاری از شاخص های توسعه اقتصادی جوامع اثرگذار باشد و از این طریق باعث پیشرفت و توسعه اقتصادی گردد.

نگرش های مذهبی با افزایش شعاع اعتماد و کاهش نااطمینانی، سبب کاهش هزینه مبادله شده و از این طریق بر رشد اثر خواهد داشت. نگرش های مذهبی سبب تغییر تابع مطلوبیت فردی می شود و از این طریق باعث بهبود توزیع درآمد خواهد شد. علاوه بر آن نگرش های مذهبی بر بسیاری از شاخص های سلامت و کیفیت زندگی در جوامع اثرگذار خواهد بود. از این رو، می توان سرمایه گذاری در سرمایه مذهبی را به عنوان یکی از راه های رشد و توسعه جوامع قلمداد نمود.

منابع

- ایوانز و همکاران، تی دیوید (۱۳۸۰)، «بررسی مجدد رابطه دین و سرمایه اجتماعی»، ترجمه علی سلیمی، **فصلنامه مدیریت**، ش ۱۶.
- دلیری، حسن (الف) (۱۳۸۸)، «سرمایه اجتماعی، سراب یا مدینه فاضله»، **مجله حقوق اقتصاد**، شماره چهارم و پنجم.
- دلیری، حسن (ب) (۱۳۸۸)، «اثر سرمایه اجتماعی بر رشد اقتصادی در استان‌های ایران»، پایان نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان.
- رزائی، محسن و دلیری، حسن (۱۳۸۸)، «آیا سرمایه اجتماعی واقعاً سرمایه است؟»، **مجله علمی ترویجی راهبرد یاس**، شماره ۱۹.
- سجانی، حسن (۱۳۷۱)، «بازدهی سرمایه‌گذاری آموزشی»، **مجله تحقیقات اقتصادی**، شماره ۵.
- شجاعی‌زند (۱۳۸۷)، «نقش روشنفکری دینی در عرفی شدن؛ منع یا تسهیل»، **فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ**، سال اول، شماره چهارم.
- عزتی، مرتضی و عاقلی، لطفعلی (۱۳۸۷)، «سرمایه مذهبی: ماهیت، عناصر تشکیل دهنده و آثار آن»، **مجموعه مقالات همایش اقتصاد اسلامی و توسعه**، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه فردوسی، اردیبهشت ماه.
- عزتی، مرتضی (۱۳۸۸)، «توسعه از دیدگاه اسلامی»، نشر نور علم و پژوهش‌های ما، تهران.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹)، **پایان نظم: سرمایه اجتماعی و حفظ آن**، مترجم غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان، چاپ اول.
- موسایی، میثم (۱۳۸۸)، «رابطه توسعه اقتصادی و توسعه اجتماعی»، **فصلنامه علمی ترویجی راهبرد یاس**، شماره ۲۰، زمستان.
- Arano and Blair (2008), "Modeling religious behavior and economic Outcome: Is the relationship bicausal? Evidence from a survey of Mississippi household", *The Journal of Socio-Economics*, vol 37, pp. 2043-2053.
- Candland, Christophen (2000), *Religion and community in southern Asia*, Kluwer Academic Publishers, vol 33.
- Clark, C. A. and Worthington, A. (1987), "Family Variables Affecting the Transmission of Religious Values from Parents to Adolescents: A Review", *Family Perspective*, vol 21, pp. 1-21.
- Coleman, J (1990), *Equality and Achievement in Education*, West views Press, Boulder.
- Coleman, J. and Hoffer, T. (1987). *Public and Private Schools: the Impact of Communities*, Basic Books, New York.
- Delacroix, Jacques. (1992) A Critical Empirical Test of the Common Interpretation of the Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism; Paper Presented on meetings of Int. Assoc. Business & Society in Leuven, Belgium. *Journal of Research in Islamic Economics*, Vol. 2, No. 2, 1405.
- D'Souza, R.F. and A. Rodrigo. (2004). "Spiritually augmented cognitive behavioral therapy". *Australas Psychiatry* 12: 148-152.
- Falk, I. & Kilpatrick, S. (2000). "What is Social Capital? A Study of Interaction in Rural Community", *European Society Rural Sociology Sociological Rurals*, Vol. 40.
- Field, J. (2003), *Social Capital*, Rutledge Taylor & Francis Group, London and New York.

- Glahe, Fred and vorhies, Frank (1989)" Religion, Liberty and Economic Development: An Empirical Investigation", *Public choice*, 62: 3, pp. 201-15.
- Grossbard-Shechtman, S. Amyra and Neuman, S. (1986), "Economic Behavior, Marriage and Religiosity," *Journal of Behavioral Economics*, vol 15, pp. 71-86.
- Heath, W. C. and Waters, M. S. and Watson, J.K. (1995) "Religion and Economic Welfare: An Empirical Analysis of state per capita income" *Journal Economic Behavior & Organization*, Vol. 27, p.p. 129-142.
- Hirschman, Elizabet C. (1983) "*Religious Affiliati on and Consumer processes: An initial Paradigm in Jagdish N. Sheth ed. Research in Morketing*", JAI Press, Green wich. CT.
- Hoge, D. R., Petrillo, G. H. and Smith, E. I. (1982), "Transmission of Religious and Social Values from Parents to Teenage Children," *Journal of Marriage and the Family*, vol. 44, pp. 569-580.
- Hollander,G.,Kahana,N.,Lecker,T.,(2003)"Religious and Secular Human Capital: An Economic Model"*The Journal of Socio-Economics*, vol.32,pp.489-498.
- Hughes M. Helma, Judith C. Haysb, Elizabeth P. Flintb, Harold G. Koeniga and Dan G. Blazera.(2000) Does Private Religious Activity Prolong Survival? A Six-Year Follow-up Study of 3,851 Older Adults. *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences* 55: M400-M405.
- Hummer R, Rogers R, Nam C, Ellison CG, (1999)." Religious Involvement and U.S. Adult Mortality", *Demography*, vol 36, pp. 273-285.
- Koenig HG, et al. (1997)"Attendance at religious services, interleukin-6, and other biological parameters of immune function in older adults" *International Journal of Psychiatry in Medicine* , vol, 27, pp. 233-250.
- Koenig, H.G. (1998). "Religious attitudes and practices of hospitalized medically ill older adults". *International Journal of Geriatric Psychiatry* , vol.13,pp. 213-224.
- Krucoff, M. W., et al. (2005), Music, Imagery, Touch, and Prayer as Adjuncts to Interventional Cardiac Care: The Monitoring and Actualization of Notice Trainings (MANTRA), *Randomized Study*, Lancet 366:211-217.
- Kyriacov. Ga. (1991). "Level and Growth Effects of Human Capital a Cross-Country Study of the Convergence Hypothesis", *C. V Star Center Working Paper*, No. 26-9.
- Lehrer (1999)"Religion As Determinant of Educational Attainment: an Economic Perspective" *Social Science Research* , vol. 28, pp 358-379.
- Lehrer (2008)"the role of religion in economic and demographic behavior in the united states: a review of the recent literature"*IZA Discussion Paper* no.3541.
- Lehrer, Evelyn (2002) *The Role of Religion in Union Formation: An Economic Perspective*; Preliminary Draft, May.
- Lin, N. (1999). "*Building a Network Theory of Social Capital*", in, Nam Lin, Katern Cook and Ronald S. Burt, Social Capital: Theory and Research, New York: Aldine de Gruyter
- Lutz, M. (1997),"The Modragon Co-Operative Complex: an Application of Kantian ethics to Social Economics", *International Journal of Social Economic*, vol. 24(12), pp. 1404-1421.
- Mayer, Albert J. and Sharp, Harry (1962)" Religious Preference and Worldly Success" *American Sociological Review*.
- McCleary,R.M.,Barros,R.J.,(2006)"Religionandeconomy"*JournalofEconomicPerspectives*, 20(2),49-72.
- O'Connor P.J., N.P. Pronk, A. Tan, and R.P. Whitebird. (2005). "Characteristics of adults who use prayer as an alternative therapy". *Am. J. Health Promot.* 19:369-375.
- Oman, D., and Reed, D. (1998)"Religion and mortality among the community-

- dwelling elderly" *American Journal of Public Health*, 88: 1469-1475.
- Paldam, Martin (1999) Corruption and Religion Adding to the Economic Model? Center for Dynamic Modeling in Economics, *Working Paper* No. 21.
 - Palmer, R. F., D. Katerndahl, and J. Morgan-Kidd.(2004), A Randomized Trial of the Effects of Remote Intercessory Prayer: Interactions with Personal Beliefs on Problem-Specific Outcomes and Functional Status, *J. Alt. Compl. Med.* 10: 438-448.
 - Pargament, K. I., H. G. Koenig, N. Tarakeshwar, J. Hahn(2001), Religious Struggle as a Predictor of Mortality Among Medically Ill Elderly Patients A 2-Year Longitudinal Study. *Arch. Intern Med.* 161: 1881-1883.
 - Pargament, K. I., H. G. Koenig, N. Tarakeshwar, J. Hahn. (2001)"Religious Struggle as a Predictor of Mortality Among Medically Ill Elderly Patients A 2-Year Longitudinal Study" *Arch. Intern Med.* 161: 1881-1883.
 - Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life (2009), *Mapping The Global Muslim Population A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population*, October.
 - Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life(2008), *Mapping the Global Muslim Population*, October.
 - Putnam, R. (2000)." *Boling Alone: the Collapse and Revival of American community*", Simon and Schuster, New York.
 - Pyle, Ralph E. (1993) "Faith and Commitment to the Poor : Theological Orientation and Support for Government Assistance Measures" *Soc. Rel.* 54: 4, PP. 385-401.
 - Robinson, L. J. and A. Allan Schmid and Marcelo E. Siles (2002), "Is Social Capital Really Capital?", *Review of Social Economy*, Vol. Lx, No. 1
 - Russell. R (1997)" *The Top 10 of Everything*", DK Publishing, Inc.: New York.
 - Samuelsson, Kurt (1993)" *Religion and Economic Action: The Protestant Ethic, the Rise of Capitalism, and the Abuses of Scholarship*" Toronto: U. Toronto Press.
 - Schoen, R. and Weinick, R.M. (1993), "Partner Choice in Marriages and Cohabitations," *Journal of Marriage and the Family*, 55: 408-414.
 - Schuller, T. and Field, J (1996), "Social Capital, Human Capital and Learning Society", *International Journal of University Adult Education*, <http://library.usask.ca/education/adulted.html>.
 - Sood, James and Nasu, Yukio; (1995) "Religiosity and Nationality An Exploratory Study of Their Effect on Consumer Behavior in Japan and the United States" *J. Business Research*, Vol. 34, P.P. 1-9.
 - Strawbridge, W.J., et al.(1997). Frequent attendance at religious services and mortality over 28 years. *American Journal of Public Health*, 87: 957-961.
 - Thomson, E. McLanahan, S. and Curtin, R. B. (1992), "Family Structure, Gender, and Parental Socialization," *Journal of Marriage and the Family*, 54: 368-378.
 - Weber, Max (1958) *"The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism; Translated by Talcott Parsons"*, New York: Free Press.
 - Wilkes, R.R. and Burnett, J.J. And Howell, R.D. (1986)" On the Meaning and Measurement of Religiosity in Consumer Research" *J. Academic Marketing Science*, Vol. 14, (1) P. 74-56.